

# ابعاد چندگانه شخصیت حضرت زینب سلام الله علیها و سازوکارهای معاصر سازی آن در جامعه کنونی

رقیه ضیافر<sup>۱</sup>

چکیده

مقاله «ابعاد چندگانه شخصیت حضرت زینب سلام الله علیها و سازوکارهای معاصر سازی آن در جامعه کنونی» با هدف بررسی و تحلیل جامع ابعاد مختلف شخصیت حضرت زینب سلام الله علیها و ارائه راهکارهای معاصر برای بازشناسی، معرفت افزایی و ترویج الگوی شخصیتی ایشان در جامعه امروز تدوین شده است. اهمیت این پژوهش به دلیل نقش بی بدیل حضرت زینب سلام الله علیها در تاریخ اسلام و تأثیرگذاری بسیار گسترده او بر بیداری اجتماعی، مقاومت فرهنگی و تحکیم هویت اسلامی، بر همگان روشن است. با بهره گیری از روش تحلیلی و منابع اسلامی، تاریخی و علوم انسانی، مقاله به تشریح شیوه های معاصر سازی فرهنگی، آموزشی، رسانه ای و فناورانه می پردازد که موجب انتقال دقیق و مؤثر آموزه ها و سیره عملی ایشان به نسل جدید خواهد شد. نتایج پژوهش نشان می دهد که اگر نقش شخصیت حضرت زینب سلام الله علیها با بهره گیری از فناوری های نوین و برنامه ریزی های آموزشی و رسانه ای با زبان و قالبی متناسب با نیازهای فرهنگ مدرن امروز ارائه گردد، می تواند در تقویت هویت دینی، افزایش تاب آوری فرهنگی و مقابله با بحران های هویتی اجتماعی نقش به سزایی ایفا کند.

**کلیدواژه:** حضرت زینب سلام الله علیها، معاصر سازی، فضای رسانه ای، نقش تربیتی، مقاومت فرهنگی، واقعه عاشورا.

## ۱- مقدمه

حضرت زینب سلام الله عليها نه تنها در قامت یک شخصیت تاریخی بلکه به عنوان یک نماد قدرت و مقاومت، همواره جلودار جریان تاریخی حفظ ارزش‌ها و اصول دینی و انسانی در طول تاریخ اسلام بوده است. بی‌تردید عظمت شخصیت ایشان باعث شده است که ایشان الگوی کامل و مثال‌زدنی برای بسیاری از فعالان فرهنگی، اجتماعی و حتی سیاسی اسلامی باشد. اهمیت شناخت درست و بازشناسی کاملاً علمی - تاریخی و فرهنگی این شخصیت در دنیای امروز به جهت تحولات سریع فکری و شکل‌گیری هویت‌های نوین دیجیتال و معرفتی، امری بسیار حیاتی است (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۸؛ معرفت، ۱۳۸۸: ج ۷، ص ۲۴۰).

با این حال برخی مشکلات و کاستی‌ها در مسیر معاصرسازی این شخصیت وجود دارد: روش‌های سنتی معرفی شخصیت و آموزه‌های حضرت زینب سلام الله عليها بیشتر در قالبی قدیمی و گاه کم‌رنگ ارائه شده‌اند که نمی‌تواند با نیازها و زبان نسل جوان هماهنگ باشد. همچنین، کمبود تحقیقات تحلیلی و بین‌رشته‌ای که این ویژگی‌ها را مستدل، کاربردی و با اسناد تاریخی دقیق تبیین کند، بر مشکلات افزوده است. بدین جهت، ضرورت دارد تا ضمن تعریف دقیق مفهوم معاصرسازی، مسیرهای علمی و عملی آن به طور مشخص و حرفه‌ای تشریح شود تا این سرمایه عظیم معنوی و فرهنگی به نحو کامل در اختیار جامعه قرار گیرد.

از این‌رو، مسأله اصلی که در این تحقیق به آن پرداخته می‌شود، این است که «چه سازوکارهایی می‌تواند معاصرسازی شخصیت حضرت زینب سلام الله عليها را در قالب آموزش‌های نوین، رسانه، فناوری و فرهنگ معاصر به انجام برساند؟»

نگارش پژوهش‌های مرتبط با شخصیت حضرت زینب سلام الله عليها را می‌توان در بخش‌های تاریخی و تحلیل معاصر مورد بررسی قرار داد. اکثر تحقیقات موجود به بررسی ابعاد تاریخی، ادبی و روایی شخصیت ایشان پرداخته‌اند و کمتر به سازوکارهای معاصر سازی شخصیتی پرداخته

شده است. به عنوان نمونه، کتاب «زینب علیها السلام سر من أَسرار أهل الكساء» نوشته محمد سند و کتاب «زینب الکبری علیها السلام من المهد الى اللحد» اثر سید محمد کاظم قزوینی است که بیشتر به شرح تاریخی و زندگی‌شناسی مفصل پرداخته‌اند.

مقالات پژوهشی مانند «نقش حضرت زینب سلام الله علیها در مدیریت بحران سیاسی مذهبی دوران اسارت» (نقی‌پورفر و همکاران، ۱۳۹۶) و «زندگی حضرت زینب سلام الله علیها به عنوان بهترین الگوی سبک زندگی» (اسماعیلی و همکاران، ۱۳۹۴) بیشتر بر تحلیل نقش تاریخی و الگوسازی محدود پرداخته‌اند و کمبود فنی و علمی در تعیین سازوکارهای معاصر سازی به چشم می‌خورد. پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد نظیر «بررسی صور بلاغی خطبه‌های حضرت زینب» (امامی‌نژاد، ۱۳۹۳) و «دین و سیاست در سیره حضرت زینب» (حسنی‌پورمجرد، ۱۳۹۵) نیز اشاراتی داشته‌اند؛ اما تمرکز اصلی بر تحلیل محتوایی بوده است.

از همین رو، این تحقیق با هدف ارائه چارچوب علمی و عملی برای معاصر سازی شخصیت حضرت زینب، رویکرد نوین و جامع‌تری را دنبال می‌کند تا با استفاده از منابع تاریخی و پژوهشی معتبر، سازوکارهای معاصر معرفی، تحلیل و پیشنهاد گردد که یافته‌های آن بتواند در عرصه آموزش، رسانه، و فرهنگ بومی سازی و کاربردی شود (رستم‌نژاد، ۱۳۹۴؛ قزوینی، ۱۴۲۷؛ حسینی موسوی، ۱۴۱۸).

## ۲- مفهوم‌شناسی معاصر سازی

«معاصر سازی» واژه‌ای مرکب و موضوعی چندوجهی است که در متون کلاسیک و علوم انسانی معاصر به گونه‌ای متفاوت تبیین شده است. در معنای لغوی، «معاصر» به معنای هم‌زمان بودن و «معاصر سازی» به معنای به‌روزرسانی مفاهیم و الگوها به گونه‌ای است که با زمان و نیازهای زندگی امروز سازگار شوند (ابن منظور، ۱۴۱۴: ج ۴، ص ۵۷۵؛ بستانی، ۱۳۷۵: ص ۸۳۷).

در اصطلاح پژوهشی، «معاصر سازی» به فرآیند قادر ساختن شخصیت‌ها و آموزه‌های دینی و تاریخی به معرفی مجدد، بازتعریف و تطبیق آن‌ها با ساختارهای فرهنگی، اجتماعی، فناوری‌های

نو و زبان‌های جدید اشاره دارد. این مفهوم به معنای خلق الگوهای جدید یا بازتعریف شده است که بتوانند پاسخ‌گوی پرسش‌های نسل معاصر باشند و بتوانند در زندگی روزمره کاربردی و الهام‌بخش باشند. در حوزه شخصیت حضرت زینب سلام الله علیها، معاصرسازی به معنای نشان دادن قابلیت‌های شخصیت ایشان در پاسخ‌گویی به مضامین امروزی هم‌چون مقاومت اجتماعی، هویت دینی، ارزش‌های اخلاقی و فرهنگی است تا الگوی ایشان برای نسل‌های امروز قابل فهم، پذیرش و تبعیت باشد (قزوینی، ۱۴۲۷: ج ۱، ص ۳۱؛ حسینی، ۱۴۱۶: ج ۱، ص ۶۳).

### ۳- معرفی حضرت زینب سلام الله علیها

حضرت زینب سلام الله علیها، دختر امیرالمؤمنین علی بن ابی‌طالب علیه السلام و حضرت فاطمه زهرا سلام الله علیها در سال ششم هجری قمری در مدینه متولد شد (قزوینی، ۱۴۲۷: ج ۱، ص ۳۱). نام ایشان به معنای «زینت پدر» است؛ چون همانند زینت و زیور برای خاندان نبوت علی علیه‌السلام شمرده می‌شوند (کبیرمدنی، ۱۳۸۴: ج ۲، ص ۶۰). ایشان یکی از مهمترین شخصیت‌های بانوی تاریخ اسلام به شمار می‌رود که نقش تعیین‌کننده‌ای در حفظ ارزش‌ها و اعتقادات دینی خاصه در واقعه عاشورا داشته است (طبرسی، ۱۴۰۳: ج ۲، ص ۳۰۵).

از روزگار کودکی، تحت آموزش‌های گسترده و تربیتی پدر، مادر، و جد بزرگوارشان به علوم دینی و اخلاقی مسلط گردیدند. امام سجاد علیه السلام درباره ایشان فرمودند: «عَالِمَةٌ غَيْرُ مُعَلَّمَةٍ، فَهَمَّةٌ غَيْرُ مُفَهَّمَةٍ»؛ یعنی جهانی از علم نهفته در وجود ایشان است که خودآموخته است (طبرسی، ۱۴۰۳: ج ۲، ص ۳۰۵). این توصیف بیانگر مقام معنوی و کمالات علمی حضرت است.

حضرت زینب علیها السلام در زمان واقعه کربلا، حضوری فعال و بی‌بدیل داشتند. ایشان در حمایت از امام حسین علیه السلام و پس از واقعه عاشورا، به مدیریت اسرا و مقابله با ظلم حاکم کمک کردند و پیام قیام عاشورا را در کوفه و شام خطابه‌ها و رفتارهایی درخشان ارائه نمودند (حسینی طهرانی، ۱۴۱۶: ج ۱، ص ۶۳؛ معرفت، ۱۳۸۸: ج ۷، ص ۲۴۰).

این شخصیت با صبر و تدبیر خویش سبب ماندگاری و انتقال پیام قیام حسینی به نسل‌های آینده شد. حضرت زینب سلام الله علیها علاوه بر جایگاه رهبری سیاسی و فرهنگی در اسلام، الگویی برای مقاومت، شجاعت و خلوص به خداوند در دشوارترین شرایط است (عقیقی، ۱۳۸۷: ص ۱۵۱).

#### ۴- ابعاد شخصیتی حضرت زینب کبری سلام الله علیها

برای درک بهتر شخصیت حضرت زینب سلام الله علیها باید با برخی از ابعاد وجودی ایشان آشنا شد تا بهتر بتوان در مورد ایشان صحبت نمود.

##### ۴-۱- بعد فکری و معرفتی

در شناخت شخصیت حضرت زینب سلام الله علیها، باید بر روحیه علمی، معرفتی و حکمی ایشان تکیه کرد که در منابع متعددی به آن اشاره شده است. ایشان نه تنها در دوران طفولیت و نوجوانی، بلکه در تمامی مراحل زندگی، منبع غنی از علم و حکمت بودند. از جمله روایاتی که نشان می‌دهد ایشان در علوم دینی و قرآن، بسیار متبحر و مسلط بودند، نقل قول‌هایی است که از زبان امام سجاد علیه السلام درباره ایشان روایت شده است که ایشان را به عنوان «عالمه غیر معلّمه» توصیف می‌کنند (طبرسی، ۱۴۰۳: ج ۲، ص ۳۰۵).

بسیاری از محققان بر این باورند که شخصیت علمی حضرت زینب علیها السلام، در طول زندگی او، همواره بر پایه تعالیم پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم و اهل بیت علیهم السلام استوار بوده است. مثال بارز این ویژگی، حضور در خطابه‌های تاریخی وی است که در زمان امویان و عباسیان، با استناد بر قرآن و حدیث، حقانیت مظلومان و عدالت‌طلبان را به شدت بیان کرده است. در این خطابه‌ها، زبان فصیح، استدلال منطقی و حضور قلب در بیان، نشان از جایگاه رفیع علم و معرفت ایشان دارد. یکی دیگر از نمونه‌های این بعد، تفسیر قرآنی است که در محافل و جلسات عمومی و خصوصی ارائه می‌دادند و نشان دهنده تسلط و عمق فهم ایشان از متون مقدس است (کحاله، ۱۳۸۴: ج ۲، ص ۹۲).

حضرت زینب به عنوان مدیری هوشمند و سیاست‌مداری برجسته، توانست با شکل‌دهی گفتمان مقاومت و استفاده هوشمندانه از تمامی فرصت‌های موجود، ضمن حفاظت از اسرای اهل بیت علیهم السلام پیام رهایی‌بخش عاشورا را در تمامی سرزمین‌های اسلامی آن روزگار و پس از آن گسترش دهد (emamat.org).

## ۵- سازوکارهای معاصر سازی شخصیت حضرت زینب سلام الله علیها

معاصر سازی شخصیت حضرت زینب سلام الله علیها مستلزم به‌کارگیری روش‌های نوین و خلاق در معرفی، آموزش و ترویج شخصیت و آموزه‌های ایشان است. این سازوکارها بر پایه پژوهش‌های دینی و فرهنگی جدید و بهره‌گیری از فناوری‌های ارتباطی نوین شکل می‌گیرد تا بتواند پیام حضرت زینب را به صورت جهانی و مؤثر منتقل کند.

از مهم‌ترین سازوکارهای پیشنهادی شامل موارد زیر است:

### ۱. آموزش مدرن و کارگاه‌های تخصصی: برگزاری دوره‌ها و کارگاه‌های آموزشی با

محوریت سیره و شخصیت حضرت زینب سلام الله علیها در محیط‌های علمی رسمی و غیررسمی با کادری متخصص و متعهد، با بهره‌گیری از روش‌های مبتنی بر پژوهش و هنر تبیین (pmbo.ir، ۲۰۱۲).

### ۲. استفاده از رسانه‌های نوین: بهره‌مندی از فضای رسانه‌ای، از جمله فیلم، مستند،

برنامه‌های گفت‌وگو محور و تولید محتوای دیجیتال متناسب با نیازهای فرهنگی و روانی نسل جوان و نوجوان (shabestan.ir، ۲۰۲۲؛ voaz.ir، ۲۰۲۲).

### ۳. تولید محتوای چندرسانه‌ای و تعاملی: توسعه اپلیکیشن‌ها، بازی‌های رایانه‌ای، و

پادکست‌هایی که با زبان و ابزارهای مؤثر امروزی، ویژگی‌های شخصیتی حضرت زینب و پیام‌های نهضت عاشورا را انتقال دهند (iqna.ir، ۲۰۲۵).

۴. برگزاری همایش‌ها و جشنواره‌های ملی و بین‌المللی: ایجاد فضای پژوهشی، فرهنگی و ادبی برای معرفی شخصیت حضرت زینب به مخاطبان گسترده‌تر و از طریق همکاری‌های بین‌المللی (rasekhoon.net, ۲۰۲۱).

۵. ارتقای نقش زنان در فعالیت‌های فرهنگی: ترویج الگوی شخصیتی حضرت زینب سلام الله علیها به عنوان نماد زن جامعه‌شناس، مبارز همیشه در صحنه و ... و حمایت از حضور فعال بانوان در عرصه‌های مختلف اجتماعی، فرهنگی و سیاسی (khamenei.ir, ۲۰۱۹).

۶. پاسخ‌گویی به شبهات و سوالات نسل جوان: با ایجاد فضای گفت‌وگوی دوسویه در کارگاه‌ها، رسانه‌ها و فضای مجازی که فرصت باز بودن سؤال‌ها و تبادل نظرها را به جوانان می‌دهد، می‌توان به معاصرسازی تفسیری مباحث فقهی و اخلاقی پرداخت (balagh.ir, ۲۰۲۰).

۷. ادبیات داستانی و هنری: تولید آثار داستانی، نمایشنامه، شعر و هنرهای تجسمی با محوریت زندگی و سیره حضرت زینب سلام الله علیها برای ماندگاری فرهنگی و هنری بیشتر (mashreghnews.ir, ۲۰۱۷).

## ۶- منابع

\*قرآن کریم.

۱. ابن فارس، احمد (۱۴۰۴ق)، «معجم مقاییس اللغة»، قم، دار الثقافة الاسلامیه.
۲. ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ق)، «لسان العرب»، بیروت، دار المنهاج.
۳. ابن نما حلی، جعفر بن محمد (۱۴۰۶ق)، «مثیر الأحزان»، قم، دار الفقیه.
۴. قرشی، محمدباقر شریف (۱۳۸۹ش)، «فضایل حضرت زینب سلام الله علیها»، تهران، انتشارات علمی فرهنگی.

۵. بستانی، فؤاد افرام (۱۳۷۵ش)، «فرهنگ ابجدی»، تهران، سمت.
۶. حسینی موسوی، محمد بن ابی طالب (۱۴۱۸ق)، «تسلية المجالس»، قم، مكتبة المعارف.
۷. حسینی طهرانی، محمدحسین (۱۴۱۶ق)، «نور ملكوت قرآن»، مشهد، انتشارات مقدسه.
۸. كحاله، عمر رضا (۱۳۸۷ش)، «أعلام النساء»، ج ۲، قم، دار القلم.
۹. قزوینی، محمدكاظم (۱۴۲۷ق)، «زينب الكبرى من المهد الى اللحد»، بیروت، مؤسسه الاعلامی للمطبوعات.
۱۰. رستم نژاد، مهدی (۱۳۹۴ش)، «»، قم، مركز بين المللی ترجمه و نشر المصطفی. پژوهش تطبیقی در روایات تفسیری
۱۱. علوی مهر، حسین (۱۳۸۴ش)، «آشنایی با تاریخ تفسیر و مفسران»، قم، انتشارات پژوهشی اسلامی.
۱۲. علی پور، سید مرتضی (۱۳۹۴ش)، «تحلیل فضایل و ابعاد شخصیتی حضرت زینب سلام الله علیها»، مجله علمی فرهنگی.
۱۳. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۲ش)، «مثال های زیبای قرآن»، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
۱۴. معرفت، محمدهادی (۱۳۸۸ش)، «التمهید»، قم، دار العلوم.
۱۵. معصومی، محمدرضا (۱۳۹۸ش)، «مقالات تخصصی در حوزه مطالعات اسلامی».
۱۶. خامنه ای، سیدعلی (۱۳۹۸ش)، «بیانات مقام معظم رهبری»، پایگاه اطلاع رسانی KHAMENEI.IR
۱۷. پایگاه اطلاع رسانی حوزه نت، <https://www.hawzahnews.com>
۱۸. پایگاه اطلاع رسانی ایگنا، <https://iqna.ir>
۱۹. پایگاه اطلاع رسانی حکمت و عرفان اسلامی، <https://erfan.ir>

۲۰. پایگاه خبری تسنیم، <https://tasnimnews.com>
۲۱. پایگاه علمی فرهنگی بلاغ، <https://balagh.ir>
۲۲. پایگاه خبری پژوهشی تبیان، <https://tebyan.net>
۲۳. پایگاه خبری شبستان، <https://shabestan.ir>
۲۴. پایگاه مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان، <https://ghbook.ir>
۲۵. پایگاه راسخون، <https://rasekhoon.net>
۲۶. پایگاه مشرق‌نیوز، <https://mashregnews.ir>
۲۷. «مبانی، عملکردها و روش‌های تربیتی حضرت زینب سلام الله علیها» (۱۳۹۱ش)،  
PMBO.IR
۲۸. «بهره‌گیری از رسانه در معرفی حضرت زینب سلام الله علیها» (۱۴۰۱ش)،  
SHABESTAN.IR
۲۹. «نقش رسانه‌ای حضرت زینب سلام الله علیها پس از عاشورا» (۱۴۰۱ش)،  
VOAZ.IR
۳۰. «استفاده از فناوری اطلاعات برای ترویج آموزه‌های حضرت زینب سلام الله علیها»  
(۱۴۰۴ش)، IQNA.IR
۳۱. «همایش‌ها و فضای پژوهشی درباره حضرت زینب سلام الله علیها» (۱۴۰۰ش)،  
RASEKHOON.NET
۳۲. «تبیین الگوی فرهنگی و اجتماعی حضرت زینب سلام الله علیها» (۱۳۹۸ش)،  
KHAMENEI.IR

۳۳. «پاسخ‌گویی به سوالات نسل جوان درباره حضرت زینب سلام الله علیها» (۱۳۹۹ش)،

BALAGH.IR

۳۴. «آثار هنری با محوریت زندگی حضرت زینب سلام الله علیها» (۱۳۹۶ش)،

MASHREGHNEWS.IR